

TÉNYKÉP / REPORT

Városi közösségi kertek Magyarországon

Urban community gardens in Hungary

BÁRSONY FANNI

BÁRSONY Fanni: doktorjelölt, Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola; 1093 Budapest, Közraktár u. 4-6.; fanni.barsony@uni-corvinus.hu; <http://orcid.org/0000-0002-2447-1873>

KULCSSZAVAK: közösségi kertek; commons; közösségi kormányzás

ABSZTRAKT: A városi közösségi kertek külföldön több évtizedes múltta tekintenek vissza, Magyarországon azonban csak néhány éve terjedtek el. A közjavak ('commons') és városi közjavak ('urban commons') irodalma a kerteket az önszerveződő és a megosztás gyakorlatait előtérbe helyező közösségeknek egy új típusába sorolja. A commons jelentésének két fő dimenzióját azonosítom: 1. commons mint közösségi kormányzási forma; 2. commons mint a városi terekkel kapcsolatban fellépő politikai követelés. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy a magyarországi közösségi kertek tekinthetők-e a commons eseteiként, és a fogalom lehetséges értelmezései közül melyek alkalmazhatóak rájuk. A közösségi kormányzási forma megközelítés alapján a fő kérdés arra irányul, hogy az Elinor Ostrom által leírt, természeti erőforrásokra jellemző feltételek érvényesek-e a kertekre. A commons jelenségét politikai követelésként tematizáló irodalom nyomán pedig azt vizsgálom, hogy mennyire jelenik meg a kertek esetében a városi tér közösségi használatba vételének igénye, a közösségi kertészek megfogalmaznak-e politikai jellegű követeléseket akár a városok működtetése, akár az élelmiszerellátás megújítása kapcsán. Empirikus tapasztalataim kertekben tett látogatásokból, egyéni interjúkból és egy, a kertészek körében megrendezett civil preferenciafórumról származnak. A tanulmány fontos megállapítása, hogy magyarországi kertek elsősorban a közösség tagjai számára elérhető terek, melyet a közösségek – az ostromi erőforrásokhoz hasonlóan – helyi szervezetekkel együttműködve, autonóm módon igazgatnak. A nemzetközi irodalomban bemutatott kertekhez képest a magyar városi kertek kevésbé politikusak. A kertészek a kezdeményezésekhez csatlakozással nem a szűkösen rendelkezésre álló közösségi használatba vehető terek problémájára reflektálnak, az élelmiszerellátás megújítása kapcsán megfogalmazódó igények pedig a kertészek körében nem általánosak, illetve elsősorban az egyéni gyakorlatok, az életstílus megváltoztatására, nem pedig kollektív cselekvésre irányulnak.

Fanni BÁRSONY: PhD candidate, Doctoral School of Sociology, Corvinus University of Budapest; Közraktár u. 4-6., H-1093 Budapest, Hungary; fanni.barsony@uni-corvinus.hu; <http://orcid.org/0000-0002-2447-1873>

KEYWORDS: community gardens; urban commons; community governance

ABSTRACT: Community gardens have been present in the Global North for decades. In Hungary they are relatively new, having emerged only in the last decade. Currently, there are around 30-40 active community gardening sites operating mostly in the capital city, Budapest and in some

smaller towns of Hungary. Fruits and vegetables are harvested voluntarily in these gardens by heterogeneous groups of urban citizens. The urban community gardening phenomenon often appears in contemporary literature of the commons as manifestation of the new urban commons. This literature scrutinizes whether the gardens can be interpreted and analysed in the framework of common-pool resources developed by Elinor Ostrom. Moreover, commons have been interpreted not solely as a pool of resources and community governance mechanisms, but also as expressions of normative claims about urban spaces and the renewal of food self-provisioning.

This paper aims to introduce existing theoretical concepts and narratives of the commons and intends to position the Hungarian cases of community gardening within these narratives. It investigates whether urban gardens bear the same characteristics as the natural resources concept developed by Ostrom. Based on other streams of the commons literature, the paper also examines whether community gardeners in Hungary express any normative claims concerning the urban space and food self-provisioning. After introducing the context of urban community gardening in the country, empirical data will be presented, which have been gathered through investigative site visits in the gardens, semi-structured interviews and the deliberative method of civil preference forum, where members of different community gardens were invited to share their experiences about their gardening activity. The paper concludes that the investigated gardens apply similar community governance mechanisms as the communities described by Elinor Ostrom. Community gardeners manage urban spaces collectively and autonomously, often in cooperation with local organisations and authorities. As for the normative claims, the community gardens in Hungary are less political than the gardens presented in the international literature. Most participants do not reflect on their rights to collectively manage urban areas or to gain access to scarce urban spaces. The gardeners' needs for cultivating the urban land are more the expressions of individual lifestyle decisions and everyday practices than collective claims.

Bevezetés

A városi területek művelése konyhakertként nem számít új jelenségnek, azonban a hobbi- és élelmiszerellátási célokat is szolgáló városi közösségi kertek csak a 2010-es évek elején jelentek meg Magyarországon. A kertek többsége a fővárosban található, de ma már a vidéki városokban is nő az igény a közösségi kertészkedésre. A hazai kertek általában egyéni ágyásokból és közösen megművelt földterületből állnak. A kertek művelése önkéntes részvételen alapul, a tagok nem gazdasági, hanem elsősorban szabadidős tevékenységként kezdenek el kertészkedni.

A közösségi kertek világszerte olyan multifunkcionális terek, amelyek választ kívánnak adni az élelmiszerbiztonság, az üresen álló, kihasználatlan városi terek, a kevés zöldfelület, a hanyatló közösségek, a csökkenő állampolgári részvétel, illetve (olykor) a munkahelyteremtés problémáira (Holland 2004; Kearney 2009; Kingsley, Townsend 2006; McClintock 2010). A kertek a térhasználat innovatív eseteiként, városi közjavaként ('urban commons'), megosztáson és kollektív irányításon alapuló erőforrásokként is értelmezhetőek, amennyiben a szabad városi terek megművelése öngazgatás keretében, a városi lakosok együttműködésével zajlik. A kertekkel foglalkozó empirikus esettanulmányok a világ különböző városaiból azt mutatják, hogy a városlakókban normatív igény merül föl olyan terek létrehozására, melyek átmenetet képeznek a köz- és a magánterület között (Engel-Di Mauro 2018; McClintock 2010). A commons olyan, gyakorlatban is mű-

ködő kormányzási formákat eredményez, amelyekben a kollektív javak hasznosítása a városi lakosok heterogén csoportjainak, illetve egyéb állami és piaci szereplők együttműködésének keretében valósul meg (Hess 2008; Foster, Iaione 2016). A közösségi kertek igen változatos formában vannak jelen világszerte, ugyanakkor szinte minden esetben elmondható róluk, hogy működtetésükhöz elengedhetetlen a kollektív döntéshozatal és a feladatmegosztás bizonyos foka.

A magyarországi kertekről eddig kevés átfogó munka született. Ismeretterjesztő (Rosta 2013) és tudományos művek feltárják a kertek legfontosabb intézményi jellemzőit, kitérnek a kertekben zajló kollektív cselekvés módjára, a kertészek motivációira és a közösségi kertek helyi társadalmakra gyakorolt pozitív hatásaira (Bende, Nagy 2016a, b). Ezekben az elemzésekben a közösségi kertek értelmezési keretként a közjó nem jelenik meg explicit módon, pedig a javak közös használatán, a megosztáson és közösségi kormányzáson alapuló erőforrások mind nagyobb figyelmet kapnak a modern társadalomtudományokban. Ennek a cikknek az az elsődleges célja, hogy a hazai közösségi kerteket elhelyezze ebben az értelmezési keretben.

Több szerző úgy véli, hogy a digitális technológia és az internet széles körű elterjedésének is köszönhetően számos olyan kezdeményezés tűnik föl a városokban, amelyek öngazgatással, decentralizált, közösségi alapú irányítással, a központi vagy a helyi állam minimális bevonásával működtetnek közösen használt erőforrásokat (Gyuris 2014; Hess 2008; Hess, Ostrom 2007; Parker, Johansson 2011; Bradley, Pargman 2017). A közjavak meghatározásában ugyanakkor sokszínűség figyelhető meg. Nem lévén egységes definíció és értelmezési keret, a közösségi kertek esetében sem nyilvánvaló, hogy a közjószág melyik jelentése alkalmazható ezekre a kezdeményezésekre. A közjavakról szóló elméletek kiforrotlansága mellett ez annak is betudható, hogy a kerteket alakító társadalmi és politikai erők nagyban függenek a helyi kontextustól. Ezért is releváns a jelenség vizsgálata a magyarországi viszonyok között.

Cikkem elméleti célkitűzése, hogy bemutassa a közjavak dinamikusan fejlődő irodalmának főbb irányait. A commons fogalmának két fő dimenzióját azonosítom: a javak közösségi hasznosítására kormányzási formaként, illetve városi terekkel kapcsolatban fellépő politikai követelésként tekintek. A tanulmányban arra keresem a választ, hogy a hazai közösségi kertek tekinthetőek-e ebben az értelemben közjószágnak. A közösségi kormányzási formát középpontba állító megközelítés alapján azt vizsgálom, hogy a közösségi kertek mennyiben hasonlíthatók az Elinor Ostrom munkásságában megjelenő közösen használt erőforrásokhoz. A közjavak használatát politikai követelésként tematizáló irodalom nyomán pedig vizsgálódom arra irányul, hogy mennyire jelenik meg a kertek esetében a városi tér közösségi használatba vételének igénye, a közösségi kertészek megfogalmazznak-e politikai jellegű követeléseket akár a városok működtetése, akár az élelmiszerellátás megújítása kapcsán. A közjavak és kertek elméleti és empirikus irodalmának áttekintése után ismertetem a városi közösségi kertészkedés hazai

sajátosságait, majd rátérek a kertekről gyűjtött információk tanulságainak bemutatására. Megállapításaimat kvalitatív adatgyűjtési módszerekre, kertekben végzett megfigyelésekre, egyéni interjúkra és egy, a kertészek körében tartott civil preferenciafórum eredményeire alapozom.

A közjavak kutatásának elméleti irányjai

A közjavak és a közösségi kormányzás gyakorlata

Gyuris Ferenc „*A közjavak térbelisége*” című tanulmányában kitér a különböző javak közösségi használatát érintő kutatások tudománytörténeti előzményeire és az új típusú közjavak irodalmában megjelenő elméleti problémákra. A szerző kísérletet tesz a közjavak meghatározására és kategorizálására, továbbá ismerteti a jószágok használati jogok szerinti csoportosításának legelterjedtebb alapvetéseit. A jószágokat a hagyományos felosztás szerint négy csoportba lehet sorolni, attól függően, hogy fogyasztásuk versenyen alapul-e, és hogy a fogyasztók kizárhatóak-e a fogyasztásból. E felosztás alapján a jószágok négy nagy csoportja a következő: 1. magánjószág; 2. klubjószág; 3. közös jószág (közös használt erőforrás); 4. tiszta közjavak. A magánjószágon kívüli három kategória a kollektív tulajdon három alesetét jelenti: ezek a jószágtípusok számítanak tágabb értelemben az angol 'commons' kifejezés fogalmába (Gyuris 2014). Bár a szerző a kifejezést „közjavakként” fordítja, ez – véleményem szerint – nem teszi lehetővé a 'public good' és a 'commons' fogalmainak megkülönböztetését: ezért a tanulmányban az eredeti 'commons' kifejezést használom.

A commons típusú javak megértéséhez megkerülhetetlen Garrett Hardin munkássága, aki „*A közlegető tragédiája*” című munkájában olyan nyílt hozzáférésű javakról ír, amelyekből mások kizárása nem lehetséges vagy túl költséges, ugyanakkor az egyéni érdeküket követő felhasználók tevékenysége folytán az erőforrás kimerülhet a túlzott igénybevétel miatt. Ez a „tragédia” Hardin szerint úgy kerülhető el, ha az erőforrás magántulajdonba kerül, vagy állami szabályozás korlátozza a használatát (Hardin 1968).

Elinor Ostrom szerint van harmadik megoldás is: bizonyos intézményi feltételek teljesülése esetén emberek meghatározott csoportja sikeresen működtethet ún. *közös használt erőforrásokat*¹ (Ostrom 1990, 2000). Ostrom esettanulmányai-ban fizikailag is jól körülhatárolt erőforrásokról van szó (pl. erdő), az azok fölött rendelkező közösségeknek állandó tagságuk van, a tagok jól ismerik egymást, és általában a megélhetésük múlik az erőforrás hatékony működtetésén. Az erőforrás működtetésének szabályai a helyi feltételekhez igazodnak, az érintett közösség tagjai részt tudnak venni ezeknek a szabályoknak a megalkotásában és módosításában, és ezt a jogukat a külső hatóságok is elismerik. Monitoringrendszer és szankciók garantálják a szabályok betartását, az erőforrás működtetése

során kialakuló konfliktusokban a közösségek olcsó konfliktuskezelési mechanizmusokat alkalmaznak (Ostrom 1990, idézi Gyuris 2014). Ostrom – Hardin írására is reflektálva – a „közösen használt erőforrások” és a „commons” kifejezéseket szinonimákként használja: ennek köszönhetően keveredik az ostromi értelmezés és a commons közlegelőként való értelmezése a jelenlegi diskurzusban is.

Rose szerint a kollektív tulajdon különféle formái között érdemes különbséget tenni abból a szempontból, hogy a hardini „nyílt hozzáférésű javakról” (*open access commons*) vagy az ostromi „korlátozott közjavakról” (*limited commons*) van-e szó. A közlegelő típusú javak használatából senki sem zárható ki. Ostrom egyik klasszikus példáját alapul véve, egy halastó közösségi működtetése esetében viszont az elérés nem nyílt, ahhoz csak egy meghatározott közösség fér hozzá, és közösen kialakított szabályok mentén kormányozza azt (Rose 2015).

Ostrom gondolatmenetét Valerie Fournier (2013) fejlesztette tovább, aki megkülönbözteti az „erőforrásrendszer” és az „erőforráségység” fogalmait. Szerinte az ostromi közjavak előállítása és elosztása közös szervezés eredménye, fogyasztásuk viszont nem kollektív formában valósul meg. A halastóból közösségi szabályoknak megfelelően történik a halászat, az erőforrásrendszer maga a halastó, az ott kifogott erőforráségységek, a halak ugyanakkor a halászok egyénileg birtokolt, fogyasztott erőforrásai. Fournier szerint lényegi különbség van a commons azon esetei között, ahol csak a működtetés, a megőrzés és az allokáció, illetve ahol a fogyasztás is közösségi alapú.

A commons problematikájáról szóló legújabb művek (pl. Bollier 2007; Bollier, Helfrich 2012; Foster 2013) evidenciaként kezelik, hogy a közösségi kertek a commons esetei, ám azt nem tárják fel, hogy milyen értelemben és hogyan válnak azzá. Parker és Johansson (2011) szerint a jelenkori urbánus és az ostromi esetek között lényeges különbségek vannak. Míg az Ostrom által leírt esetekben jól körülhatárolt területen egy viszonylag homogén és zárt csoport irányítja az erőforrást, melynek egzisztenciája nagyban függ annak használatától, addig a városokban a közösen használt erőforrások felhasználóinak köre nem húzható meg egyértelműen. Egy közösségi kertet például alkalmi látogatóként olyanok is használhatnak, akik a kert fenntartásában, a kapcsolódó döntéshozatalban nem vesznek részt. Christa Müller (2012) a kertekre a commons eseteiként tekint, és németországi példáin keresztül amellett érvel, hogy a legújabb kori közösségi kertek a köz és a magán közötti kapcsolatok átlényegülésének szimbólumai. Follmann és Viehoff (2015) Németországban hagyományos, osztott kerteket (*allotment garden*) és újkori közösségi kerteket (*community garden*) különböztet meg, Bendt és szerzőtársai (2013) pedig a Müller által vizsgált kerteket a „nyilvánosan hozzáférhető kert” (*public-access community garden*) névvel illetik. A Müller (2012) által vizsgált kertekre a nyílt hozzáférés jellemző, szabadon látogathatja és használhatja a tágabb szomszédság, és a kertekből származó immateriális javak – így a kertészkedéssel és környezettel kapcsolatos elméleti és gyakor-

1. táblázat: Az ostromi és az újabb kori urbánus commons közötti különbségek
Differences between the Ostromian and contemporary urban commons

<i>Jellemzők</i>	<i>Ostromi commons (közös használatú erőforrás)</i>	<i>„Új” (urbánus) commons</i>
Felhasználók köre	Zárt, homogén, állandó	Nyitott, heterogén, változó
Erőforráshoz társított érték	Megélhetés	Hobby, önkéntesség, identitás
Hozzáférés az erőforráshoz	Csak a fenntartásban résztvevők	Érdeklődő városlakók
Erőforrás fenntartása	Közösségi	Közösségi
Erőforrásból származó javak fogyasztása	Egyéni	Közösségi vagy egyéni

Forrás: saját szerkesztés

lati tudás is – mindenki számára elérhetőek. A kertek működtetésében résztvevők elkötelezettek a megosztás mellett: az összes területet közösen művelik, a reciprocitás fontos szervező elv. A kertek létrehozása nem előre lefektetett szabályok mentén történik, a kertközösségek szabadon kísérleteznek, működésüket nem formalizált szabályok határozzák meg. A fentiek alapján az ostromi közös használatú erőforrások és a commons legújabb városi példái között az alábbi különbségek mutatkoznak (1. táblázat).

Elinor Ostrom munkássága nyomán a commons társadalmi jelenségének vizsgálata elsősorban vidéki természeti erőforrások működtetésére fókuszált. Ma viszont olyan csoportok jelennek meg a commons problémájával kapcsolatos elméleti munkákban, melyek elsősorban nem gazdasági megfontolásból köteleződnek el a közösségi kormányzás mellett. Esetükben gyakori a nyílt hozzáférésre, illetve a javak közösségi alapú előállítására, fenntartására, elosztására és fogyasztására irányuló törekvés. Kérdés, hogy a hazai kertek eseteire az ostromi felhasználási módok vagy az új commons irodalomban megjelenő tulajdonságok érvényesek-e.

A közjavak és a politikai követelések

A fenti erőforrás-központú értelmezéseken túl létezik egy másik narratíva, mely a commons jelenségét szimbolikus politikai követelésekkel hozza összefüggésbe. Egyes szerzők a commons kezdeményezések működését az uralkodó piaci struktúrákat felváltó vagy kiegészítő alternatív társadalmi mechanizmusokként írják le. E megközelítésekben a javak közös használata nemcsak bizonyos társadalmi szituációkban létező gyakorlatként, hanem kívánatos társadalomszervezési módként is megjelenik. A commons mozgalom által vizionált társadalmi változás lényege, hogy javuljon az állampolgárok hozzáférése az állami és magántulajdonban lévő javakhoz (De Angelis 2003; Hardt, Negri 2009, idézi: Eizenberg 2012).

A kritikai városkutatókban a commons a városi terekhez történő hozzáférés igényeként jelenik meg (De Angelis 2003): egyes szerzők a város egészére is közösségként tekintenek (Foster, Iaione 2016). Az 'urban commons' irodalmában gyakran visszatérő gondolat, hogy a közelmúlt városfejlesztési koncepciói világszerte a privatizáció és az állami kontroll áldozatául estek. Ennek következményeként a szabadon használható városi terek szűkösek, használatukért a városlakók konfliktusban állnak a köz- és a magánszféra szereplőivel (Foster, Iaione 2016). Lefebvre „városhoz való jog” (Lefebvre 1991) koncepciója nyomán többen azzal érvelnek, hogy a lakóknak a városi terek magukhoz ragadására és saját céljaiknak megfelelő használatára irányuló igénye nem tud érvényesülni (Iveson 2013; Purcell, Tyman 2015). Harvey a neoliberalizmust olyan politikai-gazdasági gyakorlatok összességékként definiálja, amelynek elméleti alapvetése, hogy az emberek jóléte az egyéni vállalkozói képességek felszabadításával érhető el, olyan intézményi keretek között, amelyben meghatározó a tulajdonjog, a szabad piac és a szabad kereskedelem szerepe. A Harvey által leírt, 1970-es évek óta megfigyelhető, vállalkozói szemléletet középpontba helyező városirányítási felfogás együtt jár a liberalizáció, a privatizáció és a dereguláció alkalmazásával. A helyi önkormányzatok e struktúrában a beáramló tőkéért vívott globális versenybe kényszerülnek beszállni. Ebben a versenyben a városi közterek szűkös erőforrást képeznek és használatukba a városlakóknak kevés beleszólásuk van (Harvey 2006). Ennek a jelenlegi, alapvetően a magántulajdon védelmét biztosító rendszernek jelentheti alternatíváját egy commons szemléletű városirányítás vagy bizonyos városi terek közösségi alapú használata (De Angelis 2003).

A közösségi kerteket több szerző átpolitizált, helyenként radikális kollektív cselekvés szintereiként írja le (Müller 2012; Nettle 2014), ám arra is felhívják a figyelmet, hogy ez az értelmezési keret leginkább az új közösségi kertekre alkalmazható. A közösségi kertmozgalmat az angolszász országokban a 19. században és a világháborúk idején elsősorban az motiválta, hogy a városi népesség olcsó élelmiszerforráshoz jusson, és a kertek akkoriban – az egyház vagy állami szereplők irányításával – felülről szerveződtek (Dubost 1997; Lawson 2005). Az USA-ban az 1970-es években újraéledő kertek ugyanakkor már alulról jövő kezdeményezések voltak, ahol egyes civil csoportok az uralkodó városirányítási trendekkel szemben léptek fel kritikusan.

McClintock (2010) történeti áttekintéséből kiderül, hogy a közelmúltban felinduló közösségi kertmozgalom a városi mezőgazdaság újrafelfedezésével is összefüggésbe hozható. A közösségi kertekre alternatív élelmiszerellátási láncok elemeiként is tekinthetünk, ahol olyan helyi és kis léptékű termelés valósulhat meg, mely a nagyüzemi élelmiszeripar alternatíváját jelentheti a kritikus városlakók számára. Ebben az értelmezési keretben a közösségi kertekben résztvevőket nemcsak a városi terek használatának lehetősége, hanem a jó minőségű, helyben előállított friss élelmiszer iránti igény is motiválja. A termőfölddél alakított városi tereken működő kertekben résztvevőknek lehetőségük nyílik arra, hogy a ter-

mészetes környezettel és az élelmiszertermeléssel újra összekapcsolódnak, a nagyüzemi élelmiszeripar által „árúvá” tett élelmiszerral szemben alternatívát kínálnak. A saját élelmiszer közösségi előállítására közös területen a kertek commons értelmezésének újabb dimenzióját jelenti.

A kezdeti fő célon, az élelmiszerszükséglet kielégítésén túl a kertek tehát szimbolikus és átpolitizált tereket képezhetnek a modern nyugati társadalmak városaiban. Egyes kertek radikálisabb formában szállnak síkra a kívánt társadalmi változásokért, és általában informálisan szerveződve, tevőleges kollektív fellépések formájában kritizálják a fennálló társadalmi berendezkedést. Ebbe a típusba tartoznak az ún. gerillakertek, ahol városi civilek hivatalos engedélyek nélkül vesznek birtokukba egy zöld területet közösségi kertészkedés céljából. Más kertekben a társadalmi problémák megoldása kevésbé kap hangsúlyos szerepet, a résztvevőket az egyéni haszon, például a kertek egészségre, személyes jólétre gyakorolt hatásai motiválják. A városok fenntarthatóbbá tétele, a személyes gyakorlatok megváltoztatása az ilyen kertészek számára is fontos törekvés lehet, ám értékrendjük kifejezését békés eszközökkel, a helyi hatóságokkal együttműködve igyekeznek elérni.

Eizenberg (2012) szerint New York közösségi kertjei esetében a commons irányultságú mozgalmi narratíva a hangsúlyos: a közösségi kertekben a spontán szerveződő városiaknak – beleértve a hátrányosabb helyzetű csoportokat is – lehetőségük nyílik hallatni a hangjukat és gyakorolni a városi terekhez való jogukat. A kertek révén az aktív állampolgárság valós teret kap, a városiakok az uralkodó struktúrákhoz képest alternatív tereket és kapcsolatokat alakítanak ki. A szerző egy későbbi tanulmányában (Eizenberg, Fenster 2015) izraeli közösségi kerteket vizsgál és azt a megállapítást teszi, hogy ellentétben a New York-i példákkal, Tel-Aviv és Jeruzsálem kertjei sokkal inkább fenntartói, mint kritikusai a mainstream városvezetési politikának. Bár a lakosok itt is a tér aktív alakítói, viselkedésüket a helyi döntéshozók, nagyobb civil szervezetek felé nem a kritikai fellépés, hanem a konszenzusra való törekvés és a kooperáció jellemzi. Ezekben a kertekben a köztér feletti irányítás továbbra is a városvezetés kezében van, a kertek többnyire nem alulról szerveződnek, hanem szakosodott civil szervezetek és helyi önkormányzatok hozzák őket létre, céljuk a közösségi funkció mellett az egyéni gyakorlatok megváltoztatása és az egyéni képességek fejlesztése. Így, Eizenberg szerint, e kertek nemhogy nem jelentenek alternatívát a megszokott városirányítási mechanizmusokhoz képest, de szervesen illeszkednek a városvezetés fejlesztési terveibe, gyakorlatába és abba a neoliberais szemléletbe is, mellyel szemben a commons mozgalom fellépni kíván. A civilek, akik önkéntes alapon szervezik meg és tartják fenn a kerteket, értékes szolgáltatást nyújtanak, melyből a helyi lakosok és az önkormányzatok is csak profitálnak. A kertek működtetéséhez szükséges kapacitással általában magasabb státuszú, magasan kvalifikált, a fenntarthatóság és ökológiai szemlélet iránt elkötelezett városiak rendelkeznek. Kérdéses, hogy az általuk kezdeményezett kertprojektek mennyire befoga-

dók és engednek teret a hátrányosabb helyzetű egyének részvételének. Eizenberg kutatásából az derül ki, hogy a kertek kevésbé tudják a társadalmi igazságosság és bevonás szempontjait érvényre juttatni, még erősítik is a dszentrifikáció folyamatait. A közösségi kertek hatására szépülhet a környezet, javulhat a közbiztonság, ami az emelkedő ingatlanárakban is megmutatkozhat. A kertek így, közvetett módon, erősíthetik az alacsonyabb társadalmi státuszú csoportok kiszorulását egyes városrészekből (Eizenberg 2012).

A közösségi kertekkel kapcsolatos kutatások többsége fejlett nyugati országokból származik, eddig kevés elemzés tárgyalta a közösségi kertek megjelenését a poszt-socialista régióban. Spilková (2017) a csehországi, Bende és Nagy (2016a) a magyar kertek kapcsán megállapítja, hogy működtetésüket mindkét országban inkább a közösségen belüli kapcsolatok és az egészségmegőrzés, mintsem az étel-miszer-önellátás motiválja. Bitušíková (2016) a szlovákiai kertekre a kelet-közép-európai régióban újnak számító „grassroot” típusú (helyi közösségi) civil aktivitás megnyilvánulásáiként tekint. Az általa vizsgált kertekben a közösségi kertészek többsége fiatal értelmiségi, akik antikapitalista és antiglobalista meggyőződésből, aktivistaként vesznek részt a kezdeményezésekben. A commons kifejezés nem szerepel írásában, de a szerző szerint a kertekben a közterek informális újrafelfedezése és birtokba vétele zajlik, ami egyértelműen összefüggésbe hozható a commons típusú igényekkel. Bitušíková szerint az egymás iránti szolidaritás és kölcsönösség felvállalása a magánszférán kívül eső helyeken az államszocialista időkben korlátozott volt, azóta viszont felnőtt egy, a kertek kialakításában is aktív generáció, mely nagyobb érdeklődést mutat lakóhelye, a helyi részvétel és a közösségépítés iránt. Bár részvételüket nem tekintik politikainak, helyi és országos politikai kérdésekkel a kertekben nem is foglalkoznak, a közösségi kertekben mutatkozó aktivitásuk reflexiónak tekinthető olyan politikai kérdésekre, mint a környezeti fenntarthatóság, az étel-miszerbiztonság és a globális egyenlőtlenségek. Ételmiszertermeléssel kapcsolatos attitűdjeikben pedig a kritikus fogyasztó viselkedése figyelhető meg. Bár Spilková kevesebb bizonyítékot talált a közösségi kertészkedés politikai motivációira, a kertek népszerűségét ő is a demokratikus átmenetnek köszönhetően élénkülő civil aktivitással magyarázza (Spilková 2017).

A commons – elsősorban Elinor Ostrom munkássága nyomán – a természeti erőforrások közösségi kormányzási formájaként jelent meg a társadalomtudományi gondolkodásban. Az utóbbi években azonban a városi terekkel szemben támasztott kollektív igények is a témáról folyó tudományos diskurzus részét képezik. A közösségi kertekről szóló empirikus tanulmányok arra engednek következtetni, hogy e kezdeményezések – a helyi viszonyoktól függően – nagyon különböző jelentőséggel bírhatnak a résztvevők számára. Vannak kertek, ahol a városi térhasználat és étel-miszertermelés politikai vetületei nagyobb hangsúllyal jelennek meg, míg máshol apolitikusabb, a szomszédsági kapcsolatokat és a hobikertészkedést előtérbe helyező térként funkcionálnak. A magyarországi közösségi kertek esetében azt vizsgálom, hogy megjelennek-e a máshol dokumentált,

városi tér közösségi használatba vételét célzó törekvések, például a városi terek visszafoglalása és az élelmiszer-önellátás igénye.

Adatok és módszerek

Tanulmányomban a commons elméleti alapvetéseit összekapcsolom a közösségi kertek működtetésének gyakorlatával. A közösségi kertek jellemzőinek feltárása az elérhető online tartalmak elemzésével indult. Ezt követően 2016 és 2018 között összesen tíz közösségi kertben tettem látogatást, nyolc közösségi kertésszel és

2.táblázat: A vizsgált közösségi kertek és az adatgyűjtés módja
The selected gardens and data collection methods

<i>Vizsgált közösségi kert</i>	<i>Elhelyezkedés</i>	<i>Adatgyűjtés módja</i>
Aranykatica Kert	Budapest (19. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; civil preferenciafórum, 2 résztvevő; 2 egyéni interjú
Árnyaskert	Budapest (19. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; 1 egyéni interjú
Békási Kert	Budapest (3. kerület, kertváros)	Civil preferenciafórum, 1 résztvevő
Csárdáskert	Budapest (19. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; 1 egyéni interjú
Első Kispesti Kert	Budapest (19. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; civil preferenciafórum, 2 résztvevő
Grundkert	Budapest (8. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; civil preferenciafórum, 3 résztvevő
Ibolyáskert	Budapest (17. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; 2 egyéni interjú
Kelenkert	Budapest (11. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; civil preferenciafórum, 2 résztvevő
Leonardo Kert	Budapest (8. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; 2 egyéni interjú
Palotavárosi Közösségi Kert	Székesfehérvár	Kertlátogatás; civil preferenciafórum, 1 résztvevő
Százszéki Közösségi Kert	Székesfehérvár	Civil preferenciafórum, 1 résztvevő
Zengőskert	Budapest (19. kerület, kertváros)	Civil preferenciafórum, 2 résztvevő
Zugkert	Budapest (14. kerület, kertváros)	Kertlátogatás; civilpreferencia fórum, 2 résztvevő

Forrás: saját szerkesztés

két, a kertek alapításában jártas szakértővel készítettem egyéni, félig-strukturált interjút. Kutatótársaim és szakértők részvételével 2017 júliusában civil preferenciafórumot rendeztünk, amelyen kilenc kertből tizenhat közösségi kertész és két szakértő vett részt. A fórum a deliberatív módszerek közé sorolható: célja, hogy adott témában az érintett közösség tagjai tapasztalatot cseréljenek, megismerkedjenek a témában jártas szakértők álláspontjával és a csoport által kifejezett igényeket, preferenciákat igény szerint eljuttassák az adott szakpolitikai területen illetékes döntéshozók felé (Lengyel 2008). A résztvevők és szakértők preferenciáinak, igényeinek, véleményének feltárásán van a hangsúly: az általunk szervezett rendezvény célja az volt, hogy a különböző kertközösségek tagjai megosszák egymással és a kutatókkal a kertműködtetés során szerzett tapasztalataikat (Bársony, Lengyel, Perpék 2019; Lengyel 2017), így az a közösségi kertészkedéssel kapcsolatos tudományos ismeretek bővüléséhez is hozzájárult. Ebben a tanulmányban nincs mód kitérni a civil preferenciafórum alkalmazásával kapcsolatos módszertani megfontolásokra és a deliberációval kapcsolatos tapasztalatokra, tanulmányomban azon információkat dolgozom fel, melyek a kertek commons értelmezése szempontjából relevánsak. A kertek kiválasztásánál szempont volt, hogy azok minél több intézményi típust lefedjenek, és hogy a fővárosiak mellett vidéki kertek is bekerüljenek a mintába. Ennek megfelelően, a mintában tizenegy fővárosi és két vidéki kert szerepelt (2. táblázat).

A magyarországi közösségi kertek

A magyarországi kertek döntő többsége Budapesten működik, ahol az elhagyott, művelésre alkalmassá tehető városi földterületek jellemzően önkormányzati vagy magántulajdonban vannak. Bende és Nagy (2016a) a hazai kertek egyik sajátosságának tartja, hogy míg más országokban a kerteket jellemzően alulról jövő civil kezdeményezések hozzák létre, addig Magyarországon az esetek többségében helyi önkormányzatok vagy kertek alapítására szakosodott civil szervezetek az alapítók. E gondolat mentén elindulva, a kutatás internetre épülő feltáró szakaszában megvizsgáltam, hogy milyen intézményi modellek keretében működtek a kerteket. Beazonosított intézményi modell típusaimat (3. táblázat) a szakértői interjúk is alátámasztották.

A fővárosi kertek között vannak olyanok, ahol a földterületet az önkormányzat birtokolja, ő szerződik közvetlenül vagy egy közvetítő civil szervezeten keresztül a kertészekkel és bocsátja használatra a területet. Egy másik lehetséges modellben a közösség magánterületen működteti a kertet. Az egyik fővárosi kertnek egy ingatlanfejlesztővel van együttműködése, aki mindig egy aktuálisan üresen álló telket bocsát az érintettek rendelkezésére, az építkezések kezdetéig. Ez azzal is jár, hogy az említett kert immár a harmadik helyszínen működik. A vidéki, székesfehérvári kertek esetében szintén önkormányzati a földterület, a hely-

3. táblázat: A magyarországi közösségi kertek intézményi modelljei
The institutional models of community gardens in Hungary

<i>A kert létrehozója</i>	<i>A terület tulajdonosa</i>	<i>Működési szabályok megalkotói</i>
Önkormányzat	Önkormányzat	Kertészek közössége
Patronáló civil szervezet	Önkormányzat vagy vállalat	Civil szervezet, kertészek közössége
Informális vagy formális civil szerveződés	Önkormányzat/vállalat/ magánszemély	Kertészek közössége

Forrás: saját szerkesztés a Kortárs Építészeti Központ (KÉK) közösségi kertekről szóló online adatbázisa (<http://kozossegi kertek.hu/kertek/>) alapján

hatóság adja bérbe a kertészkedni vágyó lakosoknak. Budapesten a nem önkormányzati kerteket már meglévő civil szervezetek vagy újonnan létrejövő, informális civil szerveződések, esetleg kertek kialakítására szakosodott professzionális civil szervezetek kezdeményezik.

A magyarországi kerteket szinte kivétel nélkül egyéni parcellákra osztják, de ezen kívül egy közösen művelt földrészt is magukba foglalnak. Az egyéni parcellákon saját felhasználásra termelnek a kertészek, a közös területeken megtermelt élelmiszert pedig elosztják egymás között. A fogyasztás csak alkalmasszerűen (pl. kert születésnapja, közösségi események) történik közösségi alapon. A kertek működéséről írott és íratlan szabályok is születnek. Az önkormányzat által létrehozott kertek tagjai közvetlenül az önkormányzattal szerződnek, a patronáló szervezetek kertjeinél a szervezet az önkormányzattal, az egyéni kertészek pedig a szervezettel kötnek szerződést, amely tartalmazza az ágyás- és a kerthasználat szabályait.

Közjavak és közösségi kormányzás a magyarországi kertek esetében

A tanulmány 1. táblázata bemutatta, hogy a közösségi kormányzást megvalósító ostromi és az „új” urbánus commons közösségek között lényegi különbségek vannak. Az alábbiakban a magyarországi közösségi kerteket ezen feltételezett különbségek mentén vizsgálom.

A felhasználók köre és az erőforráshoz társított érték

Ostrom olyan vidéki közösségi kormányzási gyakorlatokra hívta fel a figyelmet, ahol a közösség tagjait a közös lakóhely, nem ritkán rokoni kapcsolatok, helyi tradíciók kötik össze. A közösségi kertek esetében – városi jellegükből adódóan – heterogénebb közösségekkel találkozunk. További különbség az ostromi közösségekhez képest, hogy a tagok részvétele önkéntes, és a kert nem megélhetést, hanem elsősorban kikapcsolódást, önkifejezést jelent számukra. Bár az interjúalanyok hangsúlyozzák a tagság heterogén jellegét, a kertekben tett látogatások

arról tanúskodnak, hogy a tagok többsége stabil egzisztenciával és legalább középfokú végzettséggel rendelkezik. Az is közös bennük, hogy szabadidejüket szívesen töltik kertészkedéssel. Nagyobb heterogenitás figyelhető meg a tagok korában és motivációjában. A kertekben minden korosztály megjelenik: találunk középiskolás és nyugdíjas kertészt is. Az interjúk azt mutatták, hogy az idősebb kertészeknél a természetbe vágyódás, a korábbi kertészkedési tapasztalatok jelentik a meghatározó motiváló erőt. Sokakat az ösztönöz, hogy a mezőgazdasággal és élelmiszertermeléssel kapcsolatos gyakorlati tudásukat átadják a fiatalabb generációknak. Egyes kertészek a közösségi élményt fontosabbnak tartják a kertnél, míg mások a fenntartható fogyasztás és termelés melletti elkötelezettséget, környezettudatosságot említik első helyen. Ezekből arra lehet következtetni, hogy a felhasználók motivációja, háttere, kerthez fűződő viszonya nagy változatosságot mutat az ostromi homogénebb közösségekhez képest.

Hozzáférés az erőforráshoz

A korábban bemutatott irodalom alapján az ostromi közösségi erőforrásokhoz képest szabadabb hozzáférést biztosító, köztérként is funkcionáló városi kerteket várnánk Magyarországon. Ehhez képest a hazai kerteket minden esetben kerítés veszi körül, látogatásukat nyitvatartási idő szabályozza. Ha a kert nyitva van, az érdeklődők szabadon bemehetnek, a kerítés és a kulccsal zárható kapuk azonban védik a kertet külső szereplők használati szándékától. Mindemellett a hazai kerteknek különböző mértékben igényük van arra, hogy ne csak a szűken vett kertközösség, hanem a környéken élők és a közelben működő intézmények is profitáljanak működésükből. Ez a nyitottság a gyakorlatban például az oktatási intézmények irányában mutatkozik meg. Több kert fogad rendszeresen óvodai és iskolai csoportokat. A kertészek többsége pozitívnak tartja ezeket az együttműködések, és üdvözli, hogy a kert hatással lehet a fiatalabb generációk környezeti nevelésére (Bársony, Lengyel, Perpék 2019). „*A mi kertünk az nagyon sok eseményben, városi eseményben részt vesz, nagyon sok iskolával tartjuk a kapcsolatot, ahonnan szívesen jönnek a gyerekek, mert mindig van valami, amit fel lehet szedni, meg lehet enni és a gyerekek imádják, és nagyon boldogok vagyunk, hogy városi gyerekeknek lehet természetet tanítani!*” (Első Kispesti Kert, kertvárosi kert tagja, Civil Preferenciafórum)

A kertek működtetése és az előállított javak fogyasztása

A kertek szabályzata általában rögzíti, hogy a közösségi kert egyéni és közösségi használatra kijelölt területekből áll. A működtetés intézményi modelljétől függetlenül az egyéni ágyások teszik ki a kert területének nagy részét. Az egyéni ágyás gondozása, leszüretelése a kertészek egyéni kötelezettsége, míg a közös területek gondozása kollektív feladat. Müller (2012) németországi esettanulmányai arra engednek következtetni, hogy az ottani közösségi kertek olyan „szándékos

közösségek”, melyeknek tagjai egyetlen közös cél és vízió megvalósításán dolgoznak. A magyarországi közösségi kertekkel kapcsolatos tapasztalatok ennek ellentmondanak. Az interjúkból az derült ki, hogy – néhány kivételtől eltekintve – a résztvevők általában nem ismerik egymást a kert indulásakor: a közösség tehát nem adott, hanem a kert működtetése során fejlődik. A közösségi térként is funkcionáló kert elősegíti, a közösen elvégzendő feladatok pedig mélyíthetik a tagok közötti interakciókat. „A közös munkák mind közelebb hozzák az embereket. Jobban megismerjük egymást, többet megtudunk a másiktól, az életéről, a hobbijáról, az érdeklődési köréről, amivel jobban tudunk egymáshoz kapcsolódni vagy megérteni esetleg a másikat.” (Grundkert, belvárosi kert tagja, Civil Preferenciafórum)

A közösségteremtés a legtöbb kertész számára ugyanakkor inkább járulékos haszon, mintsem mindenáron elérendő cél. A kertészkedés során barátságok születnek, erősödik a tagokban a kerthez és közösségéhez tartozás érzése, a kert fontos találkozóhellyé, a szabadidő eltöltésének társas színterévé válhat, de a hangsúly az egyéni kertművelésen, a mindenki által használt kerti infrastruktúrán van. Akadnak kertek, ahol a kollektivista szemlélet erősödik, de általánosságban inkább az látszik, hogy működtetésük során a megosztást mindenre kiterjesztő közösségi normák nem olyan erősek, a kertek kollektív kezelése nem valósul meg.

Összességében megállapítható, hogy bár a hazai kertekben a felhasználók köre és motivációja komplexebb, mint az Ostrom által leírt közösen használt erőforrások esetében, ezek a különbségek nem eredményeznek az ostromi erőforrásokétól nagyban különböző működést. A kertekhez elsősorban a közvetlen felhasználók férnek hozzá, és a közös infrastruktúra működtetésében a kertészek főleg egyéni fogyasztási igényeik miatt vesznek részt (Bársony, Lengyel, Perpék 2019).

Közjavak és politikai követelések a magyarországi kertek esetében

A commons jelenségével kapcsolatos politikai követelésekkel összhangban a városi közösségi kertek potenciálisan átpolitizált terekként működhetnek, az állampolgárok városi terekhez, öngazgatáshoz, élelmiszer-önellátáshoz fűződő jogainak lehetnek letéteményesei. Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a magyar kertek esetében érvényesülnek-e ezek a funkciók.

A városi terek visszafoglalásával kapcsolatos igények

A kertek többségét az egyéni rekreációs szükséglet hívja életre, a városi tér visszafoglalásának igénye kevésbé jelenik meg a közösségi kertészek körében. A kertészek közvetlen tapasztalatot szereznek arról, hogy a kertművelésre alkalmas területek korlátozottan állnak rendelkezésre. Különösen igaz ez a sűrűbben lakott belvárosi kerületekre, ahol kertté alakítható foghíjtelkek alig vannak, illetve

gyorsan hasznosulnak parkoló vagy beépítés céljából. Illegális földfoglalásra a szakértők szerint a magyarországi kertek esetében nem került sor, többségük együttműködésre törekszik az önkormányzattal vagy azokkal a vállalkozásokkal, amelyek átmenetileg rendelkezésükre bocsátják a területet.

A mintába egy olyan kert került, mely egyértelműen kizárja az önkormányzattal való együttműködés lehetőségét. Ennek a belvárosi kertnek a tagjai független civil szerveződésként gondolnak magukra, és attól tartanak, hogy az önkormányzat beleszólna a működésükbe. Teljes autonómiát azonban ők sem élveznek: egy nagy ingatlanberuházótól kapják a telket, és ez azzal jár, hogy amint a beruházó be akarja építeni a területet, a kertnek költöznie kell. Ez nagyfokú mobilitást, rugalmasságot követel a közösségtől, ezért a legtöbb kert szeretné a hasonló helyzeteket elkerülni. Kertvárosi környezetben szabad területhez jutni nem okoz akkora problémát, de ott is előfordulhat, hogy a kert területét az önkormányzat másképp szeretné hasznosítani. Ez történt egy másik, mintába került kerttel, ahol az önkormányzat a közelmúltban jelezte, hogy szüksége lenne a területre az orvosi rendelő átalakításához. Az önkormányzati törekvések hatására tudatosodott a kerttagokban, hogy az önkormányzat és a közösség érdekei szembe is mehetnek egymással. *„Olyan ez nekünk most már, mint a Grund, és ha kell, akkor megharcolunk érte... ezt az önkormányzatnak is elmondtuk.”* (Ibolyáskert, kertvárosi közösségi kert tagja, egyéni interjú)

Ugyan a cikk írásakor még nem született döntés a terület sorsáról, egyelőre úgy tűnik, hogy a kert közössége és az önkormányzat is konszenzusos megoldásra törekszik. Az önkormányzat támogatását, a jó viszony kialakítását a kertek többsége elengedhetetlennek tartja a fennmaradás érdekében, a kertészek és a szakértők pedig egyetértenek abban, hogy az önkormányzat nem folyik bele a kertek belső ügyeibe. A szakértők szerint a kert az önkormányzat szemében egy könnyen megvalósítható projekt, amely pozitívan hat az önkormányzat megítélésére. *„Az önkormányzatok nem akarnak beleszólni a kert működésébe, maximum publicitást akarnak.”* (szakértői vélemény a Civil Preferenciafórumon)

A közösségi kertészek nem tudatos commons indíttatású városiakok, a kert révén viszont újszerű tapasztalatokat szerezhetnek a „közös” terek használatáról és érdekeik önkormányzattal szembeni képviseletéről. További kutatás keretében lehetne megvizsgálni, hogy ezeknek az érdekeknek a megfogalmazása milyen kollektív cselekvésekre sarkallhatja a kertészeket.

A helyben megtermelhető élelmiszer iránti igény

A belső kerületek kertjeiről elmondható, hogy tagjaik között többen vannak a felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatal városi kertészek, akik elkötelezettek a környezettudatos életmód mellett. Tudatos vásárlóként és fogyasztóként kritikusak a hagyományos élelmiszerellátási láncokkal szemben, a helyben megtermelt, friss, organikus módszerekkel előállított élelmiszereket preferálják. Ennek a min-

dennapi gyakorlataikat átható fogyasztói mentalitásnak része a közösségi kertben való részvétel. Bár a közösségi kert az ágyások mérete miatt sem tudja egy háztartás élelmiszerigényét fedezni, a kertészeknek lehetőségük van arra, hogy rálépjenek az önellátás útjára és személyesen gyűjtsenek gyakorlati tapasztalatokat a növénytermesztésről.

A kertekben tett látogatások alapján feltételezhető, hogy a külső kerületek és a vidéki városok kertészeinek társadalmi háttere különbözhet a belvárosi kertészekétől. A kertvárosi, külső kerületi és székesfehérvári kertekben több az olyan, alacsonyabb jövedelemmel bíró, idősebb nyugdíjas, aki nem ideológiai megfontolásból lesz közösségi kertész. Nekik korábbi életükből általában van személyes tapasztalatuk a konyhakerti élelmiszer-előállításról, és nosztalgiából, a szabad idő hasznos eltöltése, illetve kapcsolatteremtés céljából vágnak bele a közösségi kertészkedésbe. Számukra az önellátás politikai dimenziói nem relevánsak, ők természetesnek tartják, hogy saját kezükkel megtermelt paradicsomot fogyasszanak.

Bár a motivációk mélyebb vizsgálatához és gazdasági-társadalmi státusszal való összefüggésük feltárásához kvantitatív adatfelvételre is szükség lenne, azt a kvalitatív módszereken alapuló kutatás is felszínre hozta, hogy szinte minden kertben akadnak egymástól eltérő korú és státuszú kerttagok, akiknek eltérő indíttatása és korábbi tapasztalatai hatással vannak egymásra a közös kertészkedés során. Az idősebb kertészek gyakorlati tanáccsal látják el a fiatalabb, kertészkedésben járatlan kerttagokat, a fiatalabbak pedig olyan új ismereteket (pl. komposztálás, mulcsozás) adhatnak át az idősebbeknek, melyek az ökológiailag tudatos kertészkedéshez kapcsolódnak.

Az önellátáshoz való jog inkább személyes igényként és motivációként jelenik meg a kertészek életében. Néhány kertész ugyan reflektál a városi mezőgazdaság szerepére, de még ha kritikát fogalmaznak is meg a hagyományos élelmiszerláncokkal szemben, az jellemzően egyéni fogyasztói-termelői magatartásukban fejeződik ki, nem érzik a kollektív cselekvés szükségességét. Az interjúkban és a fórumon megszólaló kertészek nyitottak a többi közösségi kerttel való együttműködésre, tapasztalatcserére, de nem érznek világnézeti közösséget a többi kertésszel, és nem feltétlenül köti össze őket mozgalmi tudat sem.

„Szerintem ilyen eszmei közösség nincs a kertészek között, kivéve, hogy közös a növények vagy a természet szeretete, de világnézeti közösség, az szerintem nincs. Mert nem is homogén a közösség. Egyszer dolgozgattunk és a mellettünk levő kis parcellában egy fiú, az egyfolytában Heideggerről meg Wittgensteinről beszélt egy lánynak. Mások meg csak teljesen hétköznapi dolgokról beszélgetnek, amíg ott vannak. Van, aki csak jön, öntöz, aztán megy, tehát nem is nagyon ül le másokkal. Úgy-hogy nagyon sokféle ember van.” (Leonardo Kert, belvárosi kert tagja, egyéni interjú)

Következtetések

A commons alapon működő, azaz megosztáson és kollektív irányításon alapuló erőforrások közösségi kormányzási formaként, illetve városi terek innovatív használatba vételével kapcsolatban megfogalmazódó politikai követelésként mind nagyobb figyelmet kapnak a modern társadalomtudományokban. Tanulmányomban először áttekintettem, hogy a kortárs elméletalkotási kísérletek miként árnyalják a közjósághoz tartozó korábban tett megállapításait, majd néhány elméleti feltevés alapján azt vizsgáltam, hogy a magyarországi városi közösségi kertek az empirikus megfigyelések alapján commons eseteknek tekinthetőek-e.

A hazai kertekről gyűjtött információk egyik fontos tanulsága, hogy a közösségi kert elnevezés mögött eltérő szervezeti formában működő kezdeményezéseket találunk, és az egyes kerteken belül is sokféle motivációval és értékrenddel bíró résztvevőkkel találkozhatunk. Bár a kerteket különböző szereplők hozzák létre, az intézményi modellek változatossága ellenére legfontosabb működési jellemzőikben mégis nagyon hasonlóak. Magyarországon kevés az alulról építkező kert: a patronáló civil szervezetek a közösségi kertmozgalom fontos szereplői, a kertek létrehozásán túl a városi mezőgazdasággal kapcsolatos ismeretek terjesztésében is aktívak.

Bár az Ostrom által kutatott, közösségi kormányzáson alapuló commons erőforrások a felhasználók körét és motivációit illetően is különböznek a közösségi kertektől, ennek ellenére a gyakorlatban azokhoz nagyon hasonlóan működnek. Függetlenül attól, hogy a kertek alulról szerveződve, illetve az önkormányzat vagy más patronáló szervezet támogatásával jönnek-e létre, autonóm módon valósíthatják meg közösségük kormányzását. Bár a kertek időszakosan kinyitják kapuikat a terület többi lakója számára, alapvetően nem közterekként funkcionálnak, és a tagoknak igényük is van egyénileg művelt területük, illetve a kert egészének lekerítésére. Minden tanulmányozott kert olyan kezdeményezés, ahol a feladatok és az infrastruktúra megosztása, a tagok közötti kooperáció jelenti a működés alapját. A kertek ugyanakkor különbözhetnek abban, hogy a megosztás, a közösségiség elve milyen mértékben érvényesül. A kertekben sokrétű kísérletezés folyik azzal kapcsolatban, hogy egy sokszínű és változó tagsággal rendelkező csoport közös erőforrást működtet. A közös feladatok koordinálására, a potyautas-problémák kezelésére, az egyéni és közösségi érdekek összeegyeztetésére a kerteknek az ostromi közösségekhez hasonlóan válaszokat kell találniuk, így az ostromi intézményi dizájnok behatóbb vizsgálata a kertek esetében is segíthetné a közösségi kormányzás mintázatainak feltárását.

A commons irodalomban megjelenő politikai követeléseket illetően a magyarországi közösségi kertekről általánosságban elmondható, hogy a nemzetközi irodalomban bemutatott kertekhez képest kevésbé politikusak és konfrontatívak. A városok vezetése és a kertészek között vannak érdekellentétek, ám ezek nem éleződnek ki radikális kollektív cselekvés formájában. A kertészek a kezdeménye-

zéshez csatlakozással nem a szűkösen rendelkezésre álló és közösségi használatba vehető terek problémájára reflektálnak. A területszerzés nehézségei, a szabad területekért vívott verseny legfeljebb felébreszthetik és tudatosíthatják bennük a közösen megművelhető terek iránti igényüket. A mintában szereplő kertek között egyetlen olyan akad, amely informális, alulról jövő szerveződésként határozza meg magát, a kertek többségére viszont nem jellemző ez a civil identitás. A magyarországi kertek többsége olyan helyként funkcionál, ahol a kertészkedés szeretete, a vidéki élet iránt érzett nosztalgia, a saját zöldség megtermelésének öröme köti össze az azonos lakóhelyen élőket. A kertészek beszámolóiból az derül ki, hogy a kertben inkább az egyéni rekreáció lehetőségét keresik, épp ezért a kertre olyan biztonságos helyként gondolnak, ahol a mindennapi gondokat – beleértve az országos és helyi politikát, közéleti kérdéseket – kívül tudják hagyni.

A kertek a közösség önerejéből nem fenntarthatóak: a terület és az infrastruktúra megszervezéséhez önkormányzati vagy piaci szereplőkkel együtt kell működniük. A hazai kertek többsége azonban ezeket az együttműködések nem érzékeli problémaként.

Kutatásom alapján is megalapozott a kijelentés, miszerint a commons megjelenési formái és társadalmi funkciói dinamikusán változnak térben és időben (Gyuris 2014). A nemzetközi irodalomban tárgyalt közösségi kertmozgalomhoz képest kevésbé látványosak a commons igények a hazai kertekben, melynek oka valószínűleg a helyi civil társadalom működésében és az önellátáshoz való viszonyulásban is keresendő. A jelenség magyarázata további kutatást igényel, ami azért is fontos, mert a kertek sokféle módon újíthatják meg, gazdagíthatják a közösséget, teret adhatnak a környezetről, fenntarthatóságról szóló nevelésnek, a társadalmi részvételnek, és ezáltal növelhetik a civil aktivitást, erősíthetik a helyi társadalmi tőkét.

Jegyzetek

1. Az Ostrom által bevezetett 'common-pool resources' kifejezést közösen használt erőforrásként fordítom. A fordításnál Bördös et al. (2012) munkáját vettem alapul.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton mondok köszönetet tanárainknak, kutatótársainknak, Lengyel Györgynek, Perpék Évának és Győri Ágnesnek, akik a civil preferenciafórum megszervezésében és a tanulmány megírásában is segítségemre voltak. Köszönettel tartozom továbbá valamennyi közösségi kertésznek és szakértőnek, akik a fórumon részt vettek és akikkel terepmunkám során találkoztam.

Jelen tanulmány a Széchenyi 2020 program által az EFOP-3.6.1-16-2016-00013 „Intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztések a Budapesti Corvinus Egyetem székesfehérvári Campusán” című uniós projekt keretében készült.

Irodalom

- Bársony, F., Lengyel, Gy. Perpék, É. (2019): Enclave Deliberation and Common-pool Resources: an Attempt to Apply Civic Preference Forum on Community Gardening in Hungary. *Quality and Quantity*, 1-22. <https://doi.org/10.1007/s11135-019-00922-5>
- Bende Cs., Nagy Gy. (2016a): Közösségi kertek Szegeden: empirikus vizsgálatok és esettanulmányok. *Földrajzi Közlemények*, 1., 55–72.
- Bende, Cs., Nagy, Gy. (2016b): Effects of community gardens on local society. *Belvedere Meridionale*, 3., 89–105. <https://doi.org/10.14232/belv.2016.3.7>
- Bendt, P., Barthel, S., Colding, J. (2013): Civic greening and environmental learning in public-access community gardens in Berlin. *Landscape and Urban Planning*, 1., 18–30. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2012.10.003>
- Bitušíková, A. (2016): Community Gardening as a Means to Changing Urban Inhabitants and Their Space. *Critical Housing Analysis*, 2., 33–42. <http://dx.doi.org/10.13060/23362839.2016.3.2.296>
- Bollier, D. (2007): The growth of the commons paradigm. In: Hess, C., Ostrom, E. (eds.): *Understanding Knowledge as a Commons: from Theory to Practice*. The MIT Press, Cambridge, MA, London, England, 27–40. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6980.003.0004>
- Bollier, D., Helfrich, S. (2012): Introduction: the commons as a transformative vision. In: Bollier, D., Helfrich, S. (eds.): *The Wealth of the Commons: A World Beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, MA
- Bördös K., Luksander A., Megyesi B., Mike K. (2012): *Helyi termékek és termelői önszerveződés*. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Keretstratégiát támogató tanulmány. Hétfá Kutatóintézet, Budapest http://hetfa.hu/wp-content/uploads/file/NFFT_zarotanutmany.pdf (Letöltés: 2020. január 18.)
- Bradley, K., Pargman, D. (2017): The sharing economy as the commons of the 21st century. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 2., 231–247. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsx001>
- De Angelis, M. (2003): Reflections on alternatives, commons and communities. *The Commoner*, 6., 1–14. <http://www.thecommoner.org> (Letöltés: 2018. június 16.)
- Dubost, F. (1997): *Les jardins ordinaires (Réédition de Côté jardins 1984)*. L'Harmattan, Paris
- Eizenberg, E. (2012): Actually Existing Commons: Three Moments of Space of Community Gardens in New York City. *Antipode* 3., 764–782. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.2011.00892.x>
- Eizenberg, E., Fenster, T. (2015): Reframing urban controlled spaces: Community gardens in Jerusalem and Tel Aviv-Jaffa. *ACME: An International Journal for Critical Geographies*, 4., 1132–1160. <https://www.acme-journal.org/index.php/acme/article/view/1161> (Letöltés: 2017. január 7.)
- Engel-Di Mauro, S. (2018): Urban community gardens, commons, and social reproduction: revisiting Silvia Federici's Revolution at Point Zero. *Gender, Place and Culture*, 9., 1379–1390. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2018.1450731>
- Follmann, A., Viehoff, V. (2015): A green garden on red clay: creating a new urban common as a form of political gardening in Cologne, Germany. *Local Environment*, 10., 1148–1174. <https://doi.org/10.1080/13549839.2014.894966>
- Foster, S. (2013): Collective Action and the Urban Commons. *Notre Dame Law Review*, 1., 57–133. <https://scholarship.law.nd.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=ndlr> (Letöltés: 2020. január 17.)
- Foster, S., Iaione, C. (2016): The City as a Commons, *Yale Law and Policy Review*, 2., 281–349. <https://ssrn.com/abstract=2653084> (Letöltés: 2017. október 17.), <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2653084>
- Fournier, V. (2013): Commoning: on the social organisation of the commons. *Management*, 4., 433–453. <https://www.cairn.info/revue-management-2013-4-page-433.htm> (Letöltés: 2017. október 17.) <https://doi.org/10.3917/mana.164.0433>
- Gyuris, F. (2014): A közjavak térbelisége. *Tér és Társadalom*, 4., 15–39. <https://doi.org/10.17649/TET.28.4.2650>
- Hardin, G. (1968): The Tragedy of the Commons. *Science*, 3859., 1243–1248. <https://doi.org/10.1126/science.162.3859.1243>
- Harvey, D. (2006): *Space of Global Capitalism: Towards a Theory of Uneven Geographical Development*. Verso, New York

- Hardt, M., Negri, A. (2009): *Commonwealth*. Harvard University Press, Cambridge, MA
- Hess, C. (2008): Mapping the new commons. Az IASC „Governing Shared Resources: Connecting Local Experience to Global Challenges” c. 12. konferenciáján (University of Gloucestershire, Cheltenham, Egyesült Királyság) elhangzott előadás anyaga. <http://surface.syr.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1023&context=sul> (Letöltés: 2017. január 7.)
- Hess, C., Ostrom E. (eds.) (2007): *Understanding Knowledge as a Commons: from Theory to Practice*. The MIT Press, Cambridge, MA, London, England
- Holland, L. (2004): Diversity and connections in community gardens: A contribution to local sustainability. *Local Environment*, 3., 285–305. <https://doi.org/10.1080/1354983042000219388>
- Iveson, K. (2013): Cities within the City: Do-It-Yourself Urbanism and the Right to the City. *International Journal of Urban and Regional Research*, 3., 941–956. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12053>
- Kearney, C. S. (2009): *The Community Garden as a Tool for Community Empowerment: A Study of Community Gardens in Hampden County*. Master's Thesis, University of Massachusetts, Amherst <https://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1447&context=theses> (Letöltés: 2017. február 2.)
- Kingsley, J., Townsend, M. (2006): “Dig in” to social capital: Community gardens as mechanisms for growing urban social connectedness. *Urban Policy and Research*, 4., 525–537. <https://doi.org/10.1080/08111140601035200>
- Lawson, L. (2005): *City Bountiful. A century of Community Gardening in America*. University of California Press, Berkeley, CA
- Lefebvre, H. (1991): *The Production of Space*. Basil Blackwell, Oxford
- Lengyel, Gy. (2008): From Community Forums to Civic Discussion. In: Lengyel, Gy. (szerk.): *Deliberative Methods in Local Society Research*. CESR-UMK, Budapest
- Lengyel, Gy. (2017): Notes on „Know-how on how to organise and study civic consultation methods”. Manuscript
- McClintock, N. (2010): Why Farm the City? Theorizing Urban Agriculture through a Lens of Metabolic Rift. *Cambridge Journal of Regions Economy and Society*, 2., 191–207. <https://doi.org/10.1093/cjres/rsq005>
- Müller, C. (2012): Practicing Commons in Community Gardens: Urban Gardening as a Corrective for Homo Economicus. In: Bollier, D., Helfrich, S. (eds.): *The Wealth of the Commons. A World beyond Market and State*. Levellers Press, Amherst, MA, 219–224.
- Nettle, C. (2014): *Community gardening as a social action*. Ashgate, Farnham UK
- Ostrom, E. (1990): *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge University Press, Cambridge
- Ostrom, E. (2000): Collective Action and the Evolution of Social Norms. *Journal of Economic Perspectives*, 3., 137–158. <https://doi.org/10.1257/jep.14.3.137>
- Parker, P., Johansson, M. (2011): *The uses and abuses of Elinor Ostrom's concept of commons in urban theorizing*. Conference of European Urban Research Association, Copenhagen, Denmark <http://hdl.handle.net/2043/12212> (Letöltés: 2016. január 4.)
- Purcell, M., Tyman, S. K. (2015): Cultivating food as a right to the city. *Local Environment*, 10., 1132–1147. <https://doi.org/10.1080/13549839.2014.903236>
- Rose, C. M. (2015): *Surprising Commons*. Arizona Legal Studies, Discussion Paper No. 15-04. <https://ssrn.com/abstract=2551265> (Letöltés: 2017. október 17.)
- Rosta G. (2013): *Közösségi kertek: szomszédsági közösségek, városi mezőgazdaság*. Városi Kertek Egyesület, Budapest
- Spilková, J. (2017): Producing space, cultivating community: the story of Prague's new community gardens. *Agriculture and Human Values*, 4., 887–897. <https://doi.org/10.1007/s10460-017-9782-z>